

همکاری‌های فنی - اقتصادی ایران و شوروی در احداث کارخانه ذوب‌آهن اصفهان (۱۳۵۱-۱۳۴۱ ش.)

حسینعلی مصطفوی^۱

شادی حاجی زاده سعدآباد^۲

چکیده

ایران در سال‌های نخست‌وزیری هویدا با عادی‌سازی روابط خود با شوروی و کشورهای اروپای شرقی به گسترش روابط با این کشورها همت گماشت. از جنبه‌های سیاست خارجی ایران و شوروی در سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۴۱ ش. گسترش همکاری‌های اقتصادی بود. بر همین اساس، یکی از مهم‌ترین موافقتنامه‌های همکاری اقتصادی در زمینه احداث کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در ۲۳ دی ۱۳۴۴ ش. بین دو کشور به امضاء رسید. دولت شوروی پذیرفت تا در ساختمان کارخانه ذوب‌آهن اصفهان نظارت داشته باشد، به اتباع ایران آموزش فنی دهد و شماری از آنان را برای گذراندن دوره‌های تخصصی به شوروی اعزام کند. طرح کارخانه ذوب‌آهن چنانکه پیش‌بینی شده بود، در سال ۱۳۵۰ ش. به پایان نرسید و سرانجام در سال ۱۳۵۱ ش. تکمیل و بهره‌برداری از آن آغاز شد. در این پژوهش به روش تاریخی و رویکرد توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از کتاب‌ها، روزنامه‌ها و اسناد، در پی یافتن پاسخی مناسب برای این پرسش بوده‌ایم که دولت ایران و شوروی در زمینه ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در چه زمینه‌هایی و به چه میزان با یکدیگر همکاری داشته‌اند.

واژگان کلیدی

ایران، شوروی، همکاری‌های فنی - اقتصادی، ذوب‌آهن اصفهان.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۰/۲۵ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۲۷

^۱. دکترای آموزش زبان روسی، استادیار و عضو هیأت علمی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی

مشهد Mostafavigero@yahoo.com

^۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد sh.haji1372@gmail.com

مقدمه

از جنبه‌های سیاست خارجی ایران و شوروی در سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۴۱ش، گسترش همکاری‌های اقتصادی و فنی بود. بر همین اساس، یکی از مهم‌ترین موافقتنامه‌های همکاری اقتصادی در زمینه احداث کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، در ۲۳ دی‌ماه ۱۳۴۴ش./ ۱۳ ژانویه ۱۹۶۶م، بین دو کشور به امضاء رسید. به موجب این موافقتنامه، شوروی متعهد شد عملیات نقشه‌کشی و اکتشافی اولیه را انجام دهد و هرگونه وسایل و ماشین‌آلات را تأمین و کارشناسان خود را برای جمع‌آوری اطلاعات اولیه به ایران اعزام کند. همچنین در ساختمان کارخانه ذوب‌آهن اصفهان نظارت داشته باشد، به اتباع ایران آموزش فنی بدهد و شماری از آنان را برای گذراندن دوره‌های تخصصی به شوروی بفرستد. از این گذشته، دولت شوروی پذیرفت که وامی به مبلغ دویست و شصت میلیون روبل، معادل با دویست و هشتاد و شش میلیون دلار به ایران بپردازد. طرح کارخانه ذوب‌آهن، چنانکه پیش‌بینی شده بود، در سال ۱۳۵۰ش. به پایان نرسید و سرانجام در سال ۱۳۵۱ش. تکمیل شد. در باره این قرارداد، اثر پژوهشی در خوری در دست نیست و تنها اطلاعاتی پراکنده در برخی آثار دیده می‌شود، از آن جمله می‌توان از: کتاب *روابط ایران و روسیه*، اثر مهدی سنایی و کتاب *سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی* اثر عبدالرضا هوشنگ مهدوی یاد کرد. در اکثر کتاب‌های مراجعه شده در این پژوهش، مطلبی تفصیلی در باب چگونگی همکاری دولت ایران و شوروی برای ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان نیست و با بهره‌گیری از اسناد و روزنامه‌ها می‌توان به نتایج بهتری دست یافت. در این مقاله به روش تاریخی و رویکرد توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از کتاب‌ها، روزنامه‌ها و اسناد، در پی پاسخی برای این پرسش بوده‌ایم که دولت ایران و اتحاد جماهیر شوروی طی سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۴۱ش، در زمینه ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در چه زمینه‌هایی و به چه میزان همکاری داشته‌اند. بر اساس این پرسش، فرضیه‌ای بدین شکل مطرح می‌شود که: شوروی در زمینه ساخت و بهره‌برداری کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، همکاری و نقش مؤثری داشته است.

پیشینه ساخت ذوب‌آهن اصفهان

کوشش برای ساخت کارخانه آهن و فولاد به کمک شرکت‌های غربی، قبل از جنگ جهانی دوم آغاز شده بود. پس از خاتمه جنگ، بار دیگر مسئله ذوب‌آهن ایران مورد توجه قرار گرفت. با روی کار آمدن سلسله پهلوی، میرزا حسن مستوفی‌الممالک، اولین نخست‌وزیر، در برنامه دولتش به مجلس شورای ملی وعده داد که در ایران کارخانه ذوب‌آهن تأسیس کند. سپس در ۴ اسفند ۱۳۰۵ ش. قانونی به تصویب رسید که بر اساس آن ۴/۵ میلیون تومان از محل وجوه عایدات قند و شکر برای ایجاد ذوب‌آهن اختصاص داده شد و بدین منظور سال بعد، دو تکنسین خارجی از طرف وزارت فواید عامه برای مطالعات ساخت واحدهای تولید آهن و فولاد در ایران انتخاب شدند، ولی اقدامات آنها به نتیجه نرسید (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۲۶). در ۲۰ فروردین ۱۳۳۴ ش.، قراردادی بین سازمان برنامه ایران و نمایندگان کمپانی دماک گروپ آلمانی برای تأسیس کارخانه ذوب‌آهن منعقد شد. کمپانی مذکور پس از مطالعات و بررسی‌های نهایی در سال ۱۳۳۵ ش.، طرحی پیشنهاد کرد تا کارخانه ذوب‌آهن در چمزمنا شمس‌آباد واقع در ۱۰ کیلومتری جنوب ایستگاه راه‌آهن ازنا احداث گردد و مواد لازم آن از شمس‌آباد تأمین شود. اما با گذشت چهار سال، کمپانی دماک گروپ، به این سبب که برای ایجاد فعالیتهای صنعتی زیربنایی در ایران علاقه چندانی وجود نداشت، کاری از پیش نبرد. ابوالحسن ابتهاج دبیر اقتصادی شورای دولت در آن زمان، امضای این قرارداد را عجولانه دانست: «امضای این قرارداد با این شرکت که از بزرگ‌ترین شرکت‌های صنعتی آلمان بود، با عجله انجام شد و در نتیجه محل آن نامناسب بود. برای اجرای چنین طرحی لازم بود مطالعات بسیار دقیقی مخصوصاً از نظر تعیین محل مناسب برای احداث کارخانه به عمل آید، به طوری که دسترسی به منابع سنگ‌آهن و زغال‌سنگ و آب مورد نیاز آسان باشد» (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۴۱۷). دولت ایران هیئتی از مشاوران سوئدی را به ایران دعوت کرد تا دوباره کار دماک گروپ و مسئله ذوب‌آهن را بررسی کنند. این هیئت پس از بررسی، در سال ۱۳۳۸ ش.، پیشنهادهای گروپ را بی‌ارزش و غیراقتصادی دانست؛ به این ترتیب قرارداد گروپ منتفی گردید (ماهانامه آهن، شماره ۵ و ۶، ۱۳۵۶: ۵). ایران برای گزارش‌ها و طرح‌ها و مشاوره‌های ارائه شده از طرف غرب نزدیک به ۲۵

میلیون دلار هزینه کرد، اما نتیجه‌ای حاصل نشد. قصد متخصصان کشورهای غربی اثبات این نظر بود که ایران فاقد سنگ‌های آهن مناسب است و ذغال‌سنگ فشرده در کشور موجود نیست و بهتر است فلزات سیاه نورد شده از خارج وارد شود. در آن زمان، میدان‌های سنگ آهن و ذغال سنگ که کارخانه آهن و فولاد اصفهان بر اساس آن کار می‌کند، شناخته شده بودند. آشکار است که سبب به تعویق انداختن ساخت کارخانه‌ها از سوی کشورهای غربی به نبودن مواد اولیه ربطی نداشت، بلکه شرکت‌های غربی نمی‌خواستند بازارهای در حال گسترش ایران را از دست بدهند (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه: ۶۰۸۹-۲۳-۳۳۴-۱۳۵۱ ش).^۱ به همین سبب، زمانی که سرمایه‌داران ایرانی می‌خواستند کارخانه‌هایی تأسیس کنند، با کارشکنی بیگانگان مواجه می‌شدند (رازی، ۱۳۴۱: ۶۳۳).

با وجود چنین شرایطی، صنعت ذوب‌آهن به فراموشی سپرده نشد و بر همین اساس بود که در سال ۱۳۴۴ ش. قرارداد تأسیس کارخانه ذوب‌آهن با دولت شوروی به امضاء رسید (نشریه شرکت ملی ذوب‌آهن، ۱۳۴۷: ۱۰). و موافقتنامه مقدماتی آن را به رغم مخالفت آمریکا، دکتر علی‌نقی عالیخانی وزیر اقتصاد ایران و مؤسس هیئت نمایندگی شوروی در ۱۴ مهر ۱۳۴۴ ش. امضاء کردند (لاجوردی، ۱۳۸۴: ۱۱۷). گروه نمایندگان شوروی به ریاست کولیوف معاون رئیس کمیته دولتی روابط اقتصادی اتحاد شوروی با کشورهای خارجی در ۱۲ شهریور ۱۳۴۴ ش. وارد تهران شدند و گفت‌وگوهای خود را با هیئت ایرانی به ریاست دکتر عالیخانی آغاز کردند. این گفت‌وگوها یک ماه به درازا کشید و در پایان، موافقتنامه‌ای تنظیم شد تا در نشستی با حضور امیرعباس هویدا و زایتسف سفیرکبیر شوروی در تهران، دکتر عالیخانی و کولیوف منعقد شود (طاهراحمدی، ۱۳۹۳: ۱۳۵).

ایران در قرن‌های گذشته، از جهت آشنایی با نحوه به دست آوردن آهن و فولاد هم‌سطح و هم‌تراز با دیگر جوامع و تمدن‌های بزرگ بود، اما در سه قرن اخیر، به لحاظ

^۱ اسناد این پژوهش از آرشیو اسناد وزارت امور خارجه تهیه شده است. با توجه به شمار قابل توجه اسناد در این مرکز در باره کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، در این تحقیق از اسنادی استفاده شده است که تا به حال در کتب و مقالات به چاپ نرسیده و برای خواننده جدید بوده و دارای مطالب قابل توجهی است.

سیطره کشورهای غربی و پیشرفت سریع آنان و اضمحلال صنایع داخلی در زمره واردکنندگان محصولات فلزی قرار گرفت و تأسیس کارخانه ذوب‌آهن که مادر صنایع محسوب می‌شد، همچون آرمانی ملی از دوره قاجار مطرح بود، اما همواره با موانع متعدد، مشکلات سیاسی خارجی و داخلی و محدودیت‌های مالی مواجه بود، تا اینکه در چهارچوب پروتکل همکاری‌های فنی و اقتصادی بین ایران و شوروی بر سر احداث کارخانه ذوب‌آهن توافق شد و موافقتنامه که امضاء شد، در ۲۳ دی ماه ۱۳۴۴ ش. به تصویب مجلس شورای ملی رسید. یکی از اصول این توافقنامه همکاری دولت شوروی در زمینه احداث کارخانه ذوب‌آهن در ایران بود و بر همین اساس، شرکت ملی ذوب‌آهن ایران، قرارداد لازم را با مؤسسه تیاژ پرم اکسپورت شوروی برای تهیه طرح و تجهیزات لازم کارخانه و طراحی و تجهیز معادن سنگ‌آهن و زغال‌سنگ و سنگ‌آهک منعقد کرد (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۳۸). شرایط پیشنهادی شوروی‌ها به ایران نظیر شرایطی بود که قبلاً به هند پیشنهاد کرده بودند؛ در نتیجه، کارخانه‌ای هم که در ایران تأسیس می‌کردند، شبیه کارخانه ذوب‌آهنی بود که در هند به کار افتاد، اما مدت لازم برای تأسیس کارخانه به جای پنج سال که به هندی‌ها پیشنهاد شد، سه سال و نیم تعیین گردید. شوروی‌ها اظهار امیدواری کردند که این مدت باز هم تقلیل خواهد یافت و شاید اجرای برنامه زودتر از موعد مقرر عملی شود. طبق اظهار کارشناسان مربوطه، دولت ایران باید ظرف یک‌سال و نیم اتصال راه‌آهن میان اصفهان و کرمان را که معدن زغال سنگ است، به اتمام برساند و دولت شوروی نیز در همان موقع، نصب ماشین‌آلات کارخانجات ذوب‌آهن را آغاز کند (کیهان، سال ۲۳، ش ۶۷۲۲، ۱۰/۹/۱۳۴۴).

قبل از موافقت شوروی برای احداث کارخانه ذوب‌آهن که گامی مهم در جهت صنعتی شدن کشور به شمار می‌آمد، ایران احداث این کارخانه را از آمریکا خواستار شد، اما آمریکایی‌ها به این خواسته پاسخ منفی دادند و دولت ایران متوجه شوروی شد و آنها از این پیشنهاد استقبال کردند (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه: ۵، ۵-۸-۱۳۴۵ ش.). آمریکا در نامه‌ای به دولت ایران، سرمایه‌گذاری در ذوب‌آهن را به صلاح ندانست (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۲۸). به نظر کارشناسان شرکت آمریکایی "کایزر" ایجاد صنعت ذوب‌آهن در ایران به سبب محتوای زیاد مس در سنگ آهن به صرفه نبود

(اکبری، ۱۳۹۶: ۲). به استثنای آمریکا؛ کشورهای انگلیس، آلمان غربی و محافل مالی فرانسه هم نسبت به تأسیس کارخانه ذوب آهن در ایران چندان خوشبین نبودند و آن را برای ایران لازم نمی‌شمردند (تهران اکونومیست، سال ۱۳، ش ۶۱۸، ۱۸/۱۰/۱۳۴۴: ۱۲).

همکاری‌های فنی و علمی شوروی با ایران در ساخت کارخانه ذوب آهن

مذاکرات ایران و شوروی برای خرید کارخانه ذوب آهن از بهار سال ۱۳۴۴ ش. هنگام سفر محمدرضا پهلوی به مسکو آغاز شد و پس از توافق کلی میان سران دو کشور ایران و شوروی، در تیرماه آن سال، هیئتی از کارشناسان شوروی به تهران آمدند و مطالعات خود را در باره محل کارخانه و آزمایش میزان موجود سنگ‌های معدنی برای استفاده در این کارخانه آغاز نموده و اصفهان را برای محل کارخانه انتخاب کردند (کیهان، ش ۶۷۲۲، ۹/۱۰/۱۳۴۴). کارشناسان ایران و شوروی اطراف شهر اصفهان را از نظر استحکام طبقات زمین، موقعیت محل از نظر زلزله، تأمین آب، گاز، انرژی الکتریکی و سایر مواد اولیه و خطوط ارتباطی و عوامل فنی، اقتصادی و اجتماعی مورد بررسی قرار دادند. با مطالعات کارشناسان شوروی، سرانجام محل کارخانه در فاصله ۴۵ کیلومتری شهر تاریخی اصفهان و در شمال جاده اصفهان به شهرکرد، در ۵ کیلومتری رودخانه زاینده رود انتخاب شد (نشریه شرکت ملی ذوب آهن، ۱۳۴۷: ۱۰). پروفیسور سی لایف با بررسی‌های بسیار، دشت طبس را برای تأسیس ذوب آهن مشخص کرد (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۱۲۸).

این موافقتنامه متضمن حضور تکنسین‌های شوروی در ایران و نیز آموزش کادر ایرانی در شوروی بود (کاتوزیان، ۱۳۷۷: ۳۷۲). بنا بر ماده ۲ این قرارداد: «سازمان‌های شوروی عهده‌دار انجام کارهای اکتشافی و تحقیقاتی و طراحی مورد لزوم و تهیه و تحویل تجهیزات و ماشین‌ها و مصالح و وسایل مکانیکی و ساختمانی خواهند بود و کارشناسان شوروی برای جمع‌آوری اطلاعات اولیه، عملیات تحقیقاتی و اکتشافی زمین‌شناسی و نظارت در اجراء و مشاوره هنگام ساخت تأسیسات و نیز تعلیم فنی افراد ایرانی برای کمک در نصب و تنظیم و به کار انداختن تجهیزات و ماشین‌ها به ایران

اعزام خواهند شد. همچنین مقرر شد برای کسب تعلیمات فنی در امور تولیدی برای به کار گماردن افراد ایرانی در تأسیسات مورد همکاری، این افراد در مؤسسات اتحاد شوروی پذیرفته شوند» (سنایی-کرمی، ۱۳۸۷: ۱۳۹). به موجب این موافقتنامه، شوروی تعهد کرد که عملیات نقشه‌کشی و اکتشافی اولیه را انجام دهد و هرگونه وسایل و ماشین‌آلات و مواردی را که در ایران به دست نمی‌آید، تأمین کند و کارشناسان خود را برای جمع‌آوری اطلاعات اولیه به ایران بفرستد. همچنین در ساختمان کارخانه نظارت داشته باشد، به اتباع ایران آموزش فنی بدهد و شماری از آنان را برای گذراندن دوره‌های تخصصی به شوروی اعزام کند (مهدوی، ۱۳۷۷: ۳۲۳). در سال ۱۳۴۸ ش. همکاری‌های ایران و شوروی در زمینه آموزش کارکنان فنی و علمی مؤسسه‌های وابسته به ذوب‌آهن، انتقال گاز و شیلات همچنان ادامه داشت و گروه‌های گوناگونی برای کارآموزی و تکمیل آگاهی‌های علمی و تجربه‌های عملی به شوروی اعزام شدند. بر اساس همین قرارداد، در سال ۱۳۵۱ ش. / ۱۹۷۲ م.، ۱۶۱ نفر از کارآموزان شرکت ملی ذوب‌آهن ایران، برای آشنایی با طرز کار کارخانجات ذوب‌آهن شوروی به این کشور سفر کردند (طاهراحمدی، ۱۳۹۳: ۱۹۳).

سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۷ ش. را می‌توان بهترین سال‌های روابط دو کشور در دوره پهلوی دوم دانست، زیرا هزاران کارشناس روسی برای اجرای طرح‌های احداث توسعه ذوب‌آهن اصفهان، ماشین‌سازی اراک و ساختن سیلوها وارد ایران شدند (سنایی-کرمی، ۱۳۸۷: ۴۱). کولوف سرمهندس شوروی در تولید کارخانه ذوب‌آهن اظهار داشت: «تا آخر سال جاری، کارشناسان جدیدی از شوروی به ایران خواهند آمد که فقط در امور تولید و بهره‌برداری از کارخانه ذوب‌آهن تخصص دارند و در حال حاضر در حدود ۴۰ کارشناس شوروی برای تعلیم افراد و کمک‌های فنی و نظارت بر امور ساختمانی در محل کارخانه مشغول کارند» (کیهان، سال ۲۸، ش ۸۱۲۴، ۱۳۴۹ / ۵ / ۲۶).

در رابطه با میزان همکاری‌های اقتصادی و مالی شوروی با ایران در ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، با تعدادی از کارکنان و مدیرعاملان اسبق ذوب‌آهن مصاحبه‌هایی صورت پذیرفته و مضامین آنها نشان می‌دهد که شوروی‌ها عملکرد مثبتی در فرآیند تأسیس ذوب‌آهن از خود نشان داده‌اند.

- داریوش شهیدی در این زمینه می‌گوید: ساخته شدن ذوب‌آهن در طی ۴ الی ۵ سال پدیده نادر و شگرفی بود. دلایل این امر متعدد است، اولاً شوروی‌ها به خاطر رقابت در مراودت صنعتی ایران که بیشتر با غرب بود، علاقه‌مند بودند که تجربه‌ای موفق و قوی ارائه کنند؛ بنابراین کارشناسان و مدیران خوبی را به ایران می‌فرستادند. شوروی‌ها می‌خواستند در برابر آمریکایی‌ها که با شوروی موافقت نداشتند، تجربه‌ای موفق را ارائه دهند (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۲۹۳). همچنین سید محمد طاهایی اظهار می‌کند که: ساخت فاز اول کارخانه، کمتر از چهار سال به انجام رسید. در شروع کار ذوب‌آهن به امر آموزش اهمیت بسیار داده می‌شد. بیش از سیصد نفر از افراد در مشاغل حساس جهت آموزش تخصصی به شوروی سابق اعزام شدند و در کارخانجات فولاد آن کشور تحت آموزش تئوری و عملی قرار گرفتند (همان، ۳۲۴) و نیز یزدان بیگلریگی می‌گوید: ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در طول حدود ۴ سال که زمانی بی‌سابقه بود (کوتاه‌ترین زمان اتمام یک پروژه در ۶۰ سال اخیر) با همت کارگران، تکنسین‌ها و مهندسیان ایرانی و کارشناسان شوروی به اتمام رسید (همان، ۱۸۵).

در جدول زیر اسامی شماری از کارآموزان ایرانی که طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۵۵ ش. برای برگزاری دوره‌های آموزشی به شوروی اعزام شدند، آمده است:

ردیف	نام	سال	مدت آموزش	محل آموزش
۱	مجتبی فردیار	۱۳۴۵	-	شوروی
۲	سید محمد طاهایی	۱۳۴۸	۱ سال	شوروی
۳	محمد رضا امیدبخش	۱۳۴۸	۲ سال	شوروی
۴	حسین آذربایجانی	۱۳۴۸	۵ ماه	شوروی
۵	ایرج اصلانی	۱۳۵۰	-	شوروی
۶	یزدان بیگلری	۱۳۵۰	۱ سال	شوروی
۷	محمود طیاری	۱۳۵۲	۱ ماه	شوروی
۸	محمد امین پاک‌طینت	۱۳۵۲	۱ ماه	شوروی
۹	هوشنگ امامی	۱۳۵۲	۱ ماه	شوروی

۱۰	علی شاه‌محمدی	۱۳۵۲	۱ ماه	شوروی
۱۱	اصغر اربابیون	۱۳۵۴	چند ماهه	شوروی
۱۲	یدالله قادری	۱۳۵۵	۳ ماه و نیم	شوروی

نیروهای آموزش دیده ایرانی در کشور شوروی - سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۴۸.
(جعفرپور، ۱۳۹۶) - (اسناد شماره ۴-۳)

ردیف	نام	نوع فعالیت
۱	بویکو- و. ای.	سرپرست گروه کارشناسان مربوط به ساختمان کارخانه ذوب‌آهن اصفهان
۲	فیلاتوف- و. و.	مهندس ارشد پروژه کارخانه ذوب‌آهن اصفهان

اسامی کارشناسان فنی شوروی در ایران

(شعبانی‌نصر، ۱۳۷۶: ۱۰۶)

قرارداد ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در ۲۳ دی ماه ۱۳۴۴ ش. / ۱۳ ژانویه ۱۹۶۶ م. منعقد گردید و قرار بر این شد که ساخت کارخانه از سال ۱۳۴۶ ش. آغاز شود و بر اساس طرح پیش‌بینی شده، می‌بایست ظرف مدت چهار سال به پایان می‌رسید و در ۱۳۵۰ ش. شروع به کار می‌کرد. ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در کوتاه‌ترین مدت ممکن، در فاصله چهار تا پنج سال طول کشید. اولین کلنگ ساختمان کارخانه در ۲۳ اسفند ۱۳۴۶ ش. به زمین زده شد و در ۱۹ بهمن ۱۳۵۰ ش. کارخانه با اتمام ساختمان کوره‌بلند، نیروگاه برق، تصفیه‌خانه فیزیکی و شیمیایی، کک‌سازی، آگلومراسیون و کارگاه‌های کنورتر و نورد، تولید چدن خام را آغاز کرد. در ۲۵ آذر ۱۳۵۱ ش. با به کار افتادن واحد عظیم فولادسازی، کارخانه‌های تولید اکسیژن، کوره‌های تولید آهک مخصوص و سایر کارگاه‌های وابسته، تولید پولاد آغاز گردید. بدین ترتیب، مجتمعی شامل تمام مراحل تولید آهن و فولاد از استخراج ذغال سنگ و سنگ آهن گرفته تا ساخت شمش‌ها و ورقه‌های پولادی، با

ظرفیت اولیه نزدیک ۷۰۰ هزار تن در مدت کمتر از پنج سال ساخته شد و به بهره‌برداری رسید (رزاقی، ۱۳۸۱:۱۶۹).

در کشور ما که اجرای برخی از طرح‌ها سال‌ها به تأخیر می‌افتد، تحقق پروژه ذوب‌آهن، چنانکه در روزنامه اطلاعات آمده است، اعجاب‌آور بود: "پیشرفت کارهای ذوب‌آهن نه تنها چشمگیر است، بلکه باید آن را خیره‌کننده و اعجاب‌آور دانست" (اطلاعات، سال ۴۲، ش ۱۲۰۰۸، ۱۳۴۷/۳/۲۷). "در طول تاریخ در کمتر کشوری مشاهده شده است که دو واحد اقتصادی مانند سد شاه عباس کبیر و کارخانه ذوب‌آهن اصفهان با این سرعت در مدت کوتاهی به بهره‌برداری رسیده باشد" (اطلاعات، سال ۴۳، ش ۱۲۰۲۰، ۱۳۴۸/۳/۱۹). به گفته احمدرضا برهان یکی از کارمندان ذوب‌آهن: سرعت عمل در ساخت و بهره‌برداری این مجتمع عظیم صنعتی ظرف مدت چهار سال، بیانگر وحدت در فرماندهی، نظم و قدرت در اجراء و انجام عملیات ساخت و نصب بوده است و در سال ۱۳۵۲ ش. پیشرفت کار ساخت، نصب و بهره‌برداری کارخانه باعث تعجب و شگفتی‌ام گردید (جعفرپور، ۱۳۹۶:۱۶۰). اتحاد شوروی نه فقط صنایع ذوب‌آهن ایران را در کشور ایران تأسیس کرد، بلکه در جریان آن کادرهای متخصص ملی نیز تربیت شدند.

ایران باید مشکلات کوچک و بزرگ بسیاری را حل می‌کرد؛ یکی از آنها آماده‌سازی پرسنل فنی ملی بود: «تهیه و تأمین نیروی انسانی و کارآمد از واجبات یک طرح عظیم صنعتی و اقتصادی است، چرا که به عقب انداختن و تأخیر در فراهم کردن این شرایط بر روند تولیدی تأثیر بسیار زیادی خواهد گذاشت. کشور ایران هم به عنوان یک کشور جهان‌سومی و دارای امکانات آموزشی محدود، داشتن چنین شرایطی را برای برپایی کارخانه عظیم ذوب‌آهن احساس کرد. به همین منظور، شرکت ملی ذوب‌آهن ایران برای ایجاد هماهنگی در انجام امور و همچنین بالا بردن سطح کارایی کارکنان خود، اقدام به تأسیس آموزشگاه‌های حرفه‌ای و دایر ساختن دوره کلاس‌های تخصصی و همچنین اعزام کارآموز به کشورهای خارج نمود. در مدت بالغ بر ۵ سال در ایران، ۴ مرکز آموزشی که با همکاری اتحاد جماهیر شوروی ساخته شدند، شروع به فعالیت کردند و نزدیک به ۸ هزار نفر متخصص ایرانی در

آنها فارغ‌التحصیل شدند. امور آموزشی پرسنل ذوب آهن، از آبان ماه ۱۳۴۷ تا سال ۱۳۵۰ ش. قریب به یک‌هزار نفر کارآموز در سطح مهندسی - تکنسین و کارگر فنی به کشورهای شوروی و هندوستان جهت کارآموزی نظری و عملی اعزام کرد و در خلال سال ۱۳۵۰ ش.، تعداد ۱۷۲ نفر برای کارآموزی در رشته‌های نورد، ریخته‌گری مداوم، استخراج معادن روباز زغال به شوروی اعزام شدند. با توجه به اقدامات گفته شده، از ابتدای سال ۱۳۵۰ ش.، ۲۷۸ کارآموز، بعد از اتمام دورهٔ مربوطه، از شوروی مراجعت نمودند و بلافاصله جهت اشتغال در امور بهره‌برداری به کارخانه آریامهر معرفی شدند» (کارنامهٔ شرکت ملی ذوب آهن ایران، ۱۳۵۰). در سال ۱۳۵۱ ش.، سازماندهی ۹ مرکز آموزشی دیگر به اتمام رسید و قراردادی مبنی بر سازماندهی ۱۰ مرکز آموزشی دیگر هم امضاء شد. این شکل آموزش به طور گسترده‌ای در تمام سازه‌های در حال ساخت در ایران با همکاری اتحاد جماهیر شوروی مورد استفاده قرار گرفت (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه: ۲۶-۶۰۸۹-۳۳۴-۱۳۵۱ ش.).

خلاصه‌ای از فعالیت‌های آموزشگاه‌های ذوب آهن

آموزشگاه متالوژی در تهران

آموزشگاه متالوژی برای تربیت کادر مورد نیاز کارخانهٔ آریامهر در ابتدا در تهران فعالیت داشت و قرار بود این آموزشگاه در سال ۱۳۵۱ ش. به اصفهان منتقل شود. در سال ۱۳۵۰ ش.، ۲۵۲ کارآموز بعد از طی دوره‌های مربوطه در این آموزشگاه، جهت خدمت به واحد عملیات ساختمانی کارخانه آریامهر معرفی شدند و ۶۷ نفر از کارآموزان آموزشگاه جهت دوره‌های علمی به شوروی اعزام شدند.

آموزشگاه معدنی در کرمان

آموزشگاه معدنی کرمان با ۲۶ نفر کارشناس ایرانی و ۱۵ نفر کارشناس شوروی فعالیت خود را از شهریور ماه سال ۱۳۴۹ ش. آغاز نمود. اولین دسته کارآموزان در سپتامبر ۱۹۷۱ م. برابر با شهریور ماه سال ۱۳۵۰ ش.، دروس تئوری و عملی خود را در رشته‌های زیر به پایان رسانده و در قسمت‌های مربوطه مشغول به کار شدند.

نام رشته	تعداد کارآموزان
کارگر کوهبر	۴۸
کارگر آتشبار	۲۶
ماشینبست حفاری	۲۶

آموزش در کلاس‌های شبانه آموزشگاه اصفهان

کلاس‌های شبانه آموزش زبان روسی زیر نظر مترجمین آموزشگاه جهت اعزام دوازده نفر تکنسین به شوروی در تاریخ یکم شهریور ماه ۱۳۴۹ش، شروع به فعالیت نمودند و پس از ۸۷۲ ساعت آموزش در تاریخ ۲۳ تیرماه ۱۳۵۰ش، کار خود را به اتمام رساندند (کارنامه شرکت ملی ذوب‌آهن ایران، ۱۳۵۰:۵۰).

تاریخ	کارمندان	کارگران	جمع (نفر)
فروردین	۷۴	۸۳	۱۵۷
اردیبهشت	۷۱	۸۵	۱۵۶
خرداد	۷۰	۸۶	۱۵۶
تیر	۷۳	۸۶	۱۵۹
مرداد	۷۱	۸۴	۱۵۵
شهریور	۷۰	۸۵	۱۵۵
مهر	۶۹	۸۲	۱۵۱
آبان	۷۲	۸۲	۱۵۴
آذر	۷۷	۸۶	۱۶۳
دی	۷۶	۸۶	۱۶۲
بهمن	۷۵	۸۷	۱۶۲
اسفند	۷۶	۸۶	۱۶۲

پرسنل ایرانی و شوروی آموزشگاه حرفه‌ای اصفهان در سال ۱۳۵۰ش.
(کارنامه شرکت ملی ذوب‌آهن، ۱۳۵۰)

دوره	دبیلیم یک ساله	دبیلیم دو ساله	سیکل	زمان فارغ التحصیلی	تعداد رشته‌ها
اول	۳۶۷	-	-	مهر ۱۳۴۸	۱۰ رشته
"	"	۶۹	-	مرداد ۱۳۴۹	۲ رشته
دوم	۱۱۷	-	-	خرداد ۱۳۴۹	۵ رشته
سوم	۱۳۳	-	-	دی ۱۳۴۹	۵ رشته
"	-	-	-	فروردین ۱۳۵۰	۲ رشته
"	-	-	۲۷	نیمه دوم فروردین ۱۳۵۰	۱ رشته
چهارم	-	-	۸۷	مهر ۱۳۵۰	۲ رشته

فارغ التحصیلان آموزشگاه حرفه ای ذوب آهن اصفهان

(نشریه ماهانه آموزشگاه حرفه ای ذوب آهن اصفهان، ش ۱ و ۲، مهر و آبان ۱۳۵۰: ۷۲)

نام محل	تعداد کارگر	نام محل	تعداد کارگر
اراک	۹۶	کرمان	۸۱۵
زنجان	۱۶۷	شیراز	۸۵۰
سیستان و بلوچستان	۱۷۶	گیلان	۹۰۰
همدان	۲۱۲	مازندران	۱۱۰۰
کردستان	۲۳۲	خوزستان	۱۶۰۰
لرستان	۲۸۹	خراسان	۲۵۰۰
آذربایجان	۳۲۰	تهران	۲۸۰۱
باختران	۳۷۵	چهارمحال	۳۲۲۰
یزد	۴۲۵	اصفهان	۱۱۱۹۰
فریدن	۶۰۲	جمع	۲۷۸۷۰

توزیع منشاء جغرافیایی کارگران ذوب آهن اصفهان

(دفتر شماره ۱۶ کارگران ذوب آهن، موجود در اداره عمومی و کارگزینی ذوب آهن اصفهان

سال ۱۳۵۷)

نام محل	تعداد کارمندان	نام محل	تعداد کارمندان
اراک	۲۷	کرمان	۲۱۰
زنجان	۴۶	شیراز	۲۴۵
سیستان و بلوچستان	۴۷	گیلان	۲۵۴
همدان	۵۲	مازندران	۲۸۳
کردستان	۵۸	خوزستان	۳۹۷
لرستان	۷۷	خراسان	۶۳۰
آذربایجان	۷۸	تهران	۷۴۷
باختران	۹۷	چهارمحال	۸۲۱
یزد	۱۰۵	اصفهان	۲۷۷۴
فریدن	۱۴۲		
		جمع	۷۰۹۰

توزیع منشاء جغرافیایی کارمندان ذوب آهن اصفهان

(دفتر شماره ۱۷ کارمندان ذوب آهن، موجود در اداره عمومی و کارگزینی ذوب آهن اصفهان، سال ۱۳۵۷)

نوع ماده معدنی	۱۳۴۷	۱۳۴۸	۱۳۴۹	۱۳۵۰	۱۳۵۱
زغال سنگ	۳۰۳۰	۳۱۰۵۰	۳۳۵۰	۴۰۳۰	۹۰۳۰
سنگ آهن	۲۴	۱۶	۳۲	۹۵۰	۲۱۵۰

تعداد کارکنان ذوب آهن اصفهان در رشته‌های مختلف

(مجله سالنامه آماری ۱۳۵۲، ش ۸: ۳۸۸)

اطلاعات موجود در این جدول‌ها، بیانگر آن است که شوروی تمام تلاش خود را برای تربیت نیروی متخصص و کارآموده ایرانی کرده است. نیروهای کارگری ساده و یا با مهارت و تخصص نه‌چندان بالا در منطقه گرد آمدند و با هدایت و نظارت کارشناسان

اعزامی اتحاد جماهیر شوروی سابق، فعالیت وسیعی را آغاز نمودند. دولت شوروی به لحاظ همکاری‌های فنی و علمی، نهایت تلاش و همکاری را با ایران داشته است. اتحاد شوروی نه تنها به تعهدات خود در مورد طرح‌های صنعتی ایران به موقع و تمام و کمال عمل نمود، بلکه همزمان با اجرای این طرح‌ها و پیدایش امکانات جدید به قبول تعهدات وسیع‌تری در امور توسعه ذوب‌آهن و ماشین‌سازی و دیگر طرح‌های صنعتی، علمی و آموزشی و نظایر آن‌ها اقدام کرد.

از شرایط مهم پیش آمده آن بود که هم‌زمان با ساخت کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، مشکل تأمین مسکن و شرایط زندگی کارگران و کارمندان کارخانه آهن و فولاد نیز مطرح شد. در رابطه با این موضوع ایده ساخت شهر متالوژیست‌ها (آریاشهر) شکل گرفت که ساخت‌وساز آن به کمک متدهای پیشرفته ساخت‌وساز مسکن انجام شد. با همکاری سازمان‌های شوروی، طراحی این شهرک و ساخت‌وساز آن به واقعیت پیوست. این شهر برای سکونت کارکنان کارخانه ذوب‌آهن آریامهر در نظر گرفته شد و در ۱۲ کیلومتری کارخانه آریامهر احداث شد و وجود یک رشته کوه ممتد از شمال به جنوب مانع از نفوذ هوای آلوده کارخانه به این شهر مسکونی می‌گردید. مساحت تقریبی این شهر، در مرحله نهایی ۶۰۰۰ هکتار (به طول ۱۱ کیلومتر و عرض بین ۶ تا ۸ کیلومتر) در نظر گرفته شد (کارنامه شرکت ملی ذوب‌آهن ایران، ۱۳۵۰). پولادشهر در جوار کارخانه ذوب‌آهن با هشتاد هزار جمعیت در سال ۱۳۵۰ ش. و ۲۰۰ هزار در آینده و شهرک‌هایی که در جوار دیگر مراکز صنعتی مربوط به ذوب‌آهن و ماشین‌سازی در زمین‌هایی بکر و برای اول بار در ایران ساخته شده‌اند، از نتایج دیگر کمک‌های اقتصادی و فنی اتحاد شوروی به ایران به شمار می‌رود (کیهان، [بی‌تا]: ۱۱). این جمله بیانگر آن است که دولت شوروی در ساخت آریاشهر، همکاری لازم را با ایران داشت و توانست تا حدودی مشکل تأمین مسکن کارگران و کارمندان کارخانه را برطرف نماید. در جدول زیر تعداد کارمندان ایرانی و شوروی که در سال ۱۳۵۰ ش. در ساخت آریاشهر فعالیت داشتند را مشاهده می‌کنیم.

تاریخ	کارمندان (نفر)	کارگران (نفر)	جمع (نفر)
فروردین	۶۴	۱۵۳۹	۱۶۰۳
اردیبهشت	۶۷	۱۵۲۹	۱۵۹۶
خرداد	۶۸	۱۷۸۷	۱۸۵۵
تیر	۶۶	۱۸۰۹	۱۸۷۵
مرداد	۶۹	۱۸۷۸	۱۹۴۷
شهریور	۷۲	۱۹۳۷	۲۰۰۹
مهر	۷۴	۱۹۹۵	۲۰۶۹
آبان	۷۵	۲۱۲۶	۲۲۰۱
آذر	۷۸	۲۱۳۶	۲۲۱۴
دی	۷۹	۲۰۲۰	۲۰۹۹
بهمن	۸۴	۱۹۴۳	۲۰۲۷
اسفند	۸۸	۱۹۵۲	۲۰۴۰

پرسنل ایرانی و شوروی واحد ساختمانی آریاشهر در سال ۱۳۵۰ ش.

(کارنامه شرکت ملی ذوب آهن ایران، ۱۳۵۰)

تأمین اعتبارات مالی از سوی شوروی

قرارداد همکاری‌های اقتصادی ایران و شوروی، شامل ایجاد کارخانه‌های ذوب آهن در اصفهان و ماشین‌سازی در اراک و نصب ۱۱۰۰ کیلومتر لوله گاز از جنوب ایران تا آستارا مرز شوروی بود. ایران برای اجرای این قراردادها، اعتباری به مبلغ ششصد میلیون دلار نیاز داشت و اعتبارات لازم برای طراحی و خرید ماشین آلات و تجهیزات و هزینه‌های کارشناسان مورد نیاز و مخارج کارآموزی افراد ایرانی از جانب دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در اختیار دولت شاهنشاهی گذاشته شد (اطلاعات، سال ۳۹، ش ۹۸۷۱، ۱۳۴۴/۷/۱۴). به موجب موافقتنامه قرار شد که شوروی اعتبارات لازم را جهت اجرای پروژه ذوب آهن به صورت وام دوازده ساله به مبلغ ۲۸۶ میلیون دلار با بهره ۲/۵

درصد در اختیار دولت ایران قرار دهد و در ازاء آن، گاز و محصولات کشاورزی و سنگ‌های معدنی ایران را خریداری کند (کیهان، سال ۲۳، ش ۶۷۲۲، ۱۰/۹/۱۳۴۴). با احداث خط لوله سراسری گاز ایران به شوروی، پشتوانه خوب و قابل اطمینانی برای احداث چنین پروژه‌های عظیمی به وجود آمد. کارخانه ذوب‌آهن اصفهان در ازاء صدور گاز به روسیه از آن کشور خریداری شد و در نزدیکی شهر ریز از توابع لنجان بنا گردید (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۲۴۷).

طبق این توافقنامه، اتحاد جماهیر شوروی تعهد همکاری فنی با ایران را در ساخت کارخانه آهن و فولاد در اصفهان به قدرت تولیدی ۶۰۰-۵۰۰ هزار تن فولاد در سال خط لوله سراسری ایران از میادین نفتی جنوبی تا مرز ایران- شوروی و همچنین کارخانه ماشین‌سازی را به‌عهده گرفت. به این منظور، اتحاد جماهیر شوروی به ایران وامی پرداخت کرد (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه: ۲۲-۶۰۸۹-۳۳۴-۵۵-۱۳۵۱ ش.). در جدول زیر وام‌های پرداختی شوروی به ایران طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۵۱، برای راه‌اندازی و توسعه کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، کارخانه ماشین‌سازی اراک و احداث خط لوله گاز و تأسیس آموزشگاه‌های حرفه‌ای را می‌بینیم.

ردیف	نخست وزیر	سال	مبلغ	محل اعتبار	نحوه مصرف
۱	هویدا	۱۳۴۵	۲۶۰ میلیون روبل	شوروی	تأسیس کارخانه ذوب‌آهن
۲	هویدا	۱۳۴۷	۸۰ میلیون دلار	شوروی	خرید تجهیزات ماشین‌سازی اراک
۳	هویدا	۱۳۴۹	۸ میلیون روبل	شوروی	تأسیس آموزشگاه‌های حرفه‌ای
۴	هویدا	۱۳۵۱	۲۶۰ میلیون روبل	شوروی	تکمیل و افزایش ظرفیت کارخانه ذوب‌آهن

وام‌های پرداختی شوروی به ایران طی سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۴۵ ش.

(عباسی ماکرانی، ۱۳۹۶: ۱۲۱)

مرحله یکم: ساخت کارخانه ذوب آهن

مهم‌ترین اقدامات به منظور پیشرفت روابط اقتصادی ایران و شوروی در سال ۱۳۴۳ش. / ۱۹۶۶م. انجام گرفت، در نتیجه این اقدامات در ۱۳ ژانویه ۱۹۶۶م. قراردادی به امضاء رسید که دولت ایران با کمک فنی شوروی، کارخانه ذوب آهن را در نزدیکی اصفهان، کارخانه ماشین‌سازی در اراک و لوله‌کشی از معادن جنوبی گاز و نفت تا آستارا در مرز ایران و شوروی را ایجاد کرد. کارخانه ذوب آهن اصفهان در دو مرحله راه‌اندازی شد؛ مرحله اول آن در سال ۱۳۴۶ش. با همکاری شوروی شروع به کار کرد و در سال ۱۳۵۰ش. مورد بهره‌برداری قرار گرفت و نخستین فرآورده‌های چدن از کارخانه ذوب آهن اصفهان بیرون آمد. با آغاز بهره‌برداری کوره‌بلند در این مرحله، کارخانه آریامهر از تیر ماه سال ۱۳۵۰ش. با ۳۵۸۵ نفر کارمند و کارگر شروع به کار نمود (کارنامه شرکت ملی ذوب آهن ایران، ۱۳۵۰). کارشناسان شوروی با توجه به محدودیت منابع مالی و مواد اولیه خصوصاً ذخایر زغال سنگ، ظرفیت کارخانه را در فاز اول، ۵۵۰ هزار تن فولاد در سال تعیین کردند. کارهای اجرایی احداث ساختمان واحدهای مختلف کارخانه از سال ۱۳۴۶ش. آغاز شده بود و با ایجاد کارگاه‌های کک‌سازی، آگلومراسیون و کوره‌بلند شماره یک در نیمه اول دی ماه ۱۳۵۰ش. بهره‌برداری از مجتمع با تولید چدن آغاز شد و تولید محصولات فولادی نیز با راه‌اندازی بخش فولادسازی و مهندسی نورد در دی ماه ۱۳۵۱ با ظرفیت ۵۵۰ هزار تن در سال شروع شد (جعفرپور، ۱۳۹۶: ۳۸).

مرحله دوم: توسعه کارخانه ذوب آهن

در ۲۴ اسفند ۱۳۵۱ش. / ۱۵ مارس ۱۹۷۲م.، موافقتنامه همکاری دیگری برای توسعه کارخانه ذوب آهن اصفهان میان دولت‌های ایران و شوروی با حضور نخست‌وزیران دو کشور در کاخ وزارت امور خارجه ایران امضاء شد (طاهراحمدی، ۱۳۹۳: ۱۵۶). دولت شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی نظر به مناسبات حسن همجواری بین ایران و شوروی و بنا به تمایل طرفین برای توسعه و تحکیم همکاری‌های اقتصادی که بر اساس منافع متقابل هر دو طرف می‌باشد، این موافقتنامه را منعقد

نمودند (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه: ۱۹-۶۲۱۵-۳۴۷-۵۵-۱۳۵۱ش.). بر پایه این موافقتنامه قرار شد که شوروی مجدداً ۲۶۰ میلیون روبل برای پرداخت بهای ماشین‌آلات و وسایلی که برای افزایش ظرفیت کارخانه تا ۱/۹ میلیون تن در سال لازم است، در اختیار ایران بگذارد و این وام نیز با بهره ۲/۵ درصد به ایران پرداخت شد. به همین منظور، در سال ۱۳۵۱ش. کارهای ساختمانی و اجرایی طرح توسعه برای رسیدن به ظرفیت ۱۹۰۰۰۰۰ تن فولاد در سال با احداث کوره‌بلند شماره ۲ و توسعه بخش‌های مختلف آگلومراسیون، کک‌سازی، فولادسازی و نورد شروع گردید و عملیات ساختمانی کمپلکس چدن در سال ۱۳۵۷ش. به اتمام رسید (همان: ۲۴-۶۰۸۹-۳۳۴-۵۵-۱۳۵۱ش.). و همچنین در سال ۱۳۵۵ش. مرحله دوم توسعه ذوب‌آهن با ظرفیت ۱/۹ میلیون تن، با کمک کارشناسان شوروی خاتمه یافت (اطلاعات، سال ۴۸، ش ۱۴۹۱۲، ۱۳۵۳/۱۰/۲۲).

نتیجه

کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، یکی از اقتصادی‌ترین طرح‌های صنعتی قبل و بعد از انقلاب در کوتاه‌ترین زمان با همکاری دولت شوروی تأسیس شد. دولت ایران از سال ۱۳۰۶ش. به دنبال احداث کارخانه فولاد بود و به همین منظور در ابتدا خواهان همکاری با ایالات متحده آمریکا و دولت‌های غربی از جمله آلمان و فرانسه شد، اما سرانجام دولت شوروی در ۲۳ دی ماه سال ۱۳۴۴ش. با پیشنهاد ایران مبنی بر ساخت این مجتمع موافقت کرد و قراردادی بین طرفین منعقد شد. شوروی تعهد کرد که عملیات نقشه‌کشی و اکتشاف اولیه را انجام دهد و هرگونه وسایل و ماشین‌آلات و مواردی را که در ایران به دست نمی‌آید، تأمین کند. کارشناسان خود را برای جمع‌آوری اطلاعات اولیه به ایران بفرستد و در ساختن کارخانه نظارت داشته باشد. طبق قرارداد بین ایران و شوروی مقرر شد که کارخانه ذوب‌آهن در سال ۱۳۵۰ش. / ۱۹۷۱م. به بهره‌برداری برسد، اما این اتفاق رخ نداد و کار ساخت کارخانه در تاریخ تعیین شده به اتمام نرسید. بنابراین، در ۱۹ مرداد ۱۳۵۱ش. / ۱۰ آگوست ۱۹۷۲م.، موافقتنامه جدیدی بین ایران و شوروی به امضاء رسید که علاوه بر تکمیل کارخانه ذوب‌آهن، ظرفیت تولید

آن نیز افزایش یافت. دولت شوروی در سال‌هایی که اکثر کشورهای اروپایی و آمریکا از کمک به ایران خودداری می‌کردند، در ساخت این پروژه عظیم مشارکت کرد و با ایران همکاری نمود و از نقطه آغاز ساخت کارخانه تا آخرین مرحله، در زمینه فنی، علمی و مالی با اعطای وام به ایران در ساخت این پروژه عظیم همکاری کرد و با یک سال اختلاف از زمان موعود، سرانجام در سال ۱۳۵۱ش، کارخانه ذوب‌آهن اصفهان به بهره‌برداری رسید و آرزوی دیرینه ایرانیان به تحقق پیوست.

منابع و مأخذ

اسناد

- آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، کارتن ۱۴۵، پرونده ۵/۵-۸، ۱۳۴۵.
- _____، کارتن ۱۴۵، پرونده ۵/۵-۹، ۱۳۴۵.
- _____، کارتن ۳۳۶، پرونده ۳-۱۱۷، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۶، پرونده ۱۱-۱۱۷، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۶، پرونده ۱۲-۱۱۷، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۶، پرونده ۱۳-۱۱۷، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۴۷، پرونده ۱۹-۲۱۵، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۴۷، پرونده ۲۰-۲۱۵، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۴، پرونده ۲۲-۰۸۹، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۴، پرونده ۲۳-۰۸۹، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۴، پرونده ۲۴-۰۸۹، ۱۳۵۱.
- _____، کارتن ۳۳۴، پرونده ۲۶-۰۸۹، ۱۳۵۱.

کتاب‌ها

- ابتهاج، ابوالحسن، ۱۳۷۱، *خاطرات ابوالحسن ابتهاج*، تهران: علمی
- اکبری، هوشنگ، ۱۳۹۶، *ذوب آهن اصفهان در گذر زمان*، اصفهان: مهرآذین
- جعفرپور، بهرام، ۱۳۹۶، *زبان ذوب*، اصفهان: مهرآذین
- رازی، عبدالله، ۱۳۴۱، *تاریخ مفصل ایران*، تهران: اقبال
- رزاقی، ابراهیم، ۱۳۸۱، *آشنایی با اقتصاد ایران*، تهران: نشر نی
- سنایی، مهدی و جهانگیر کرمی، ۱۳۸۷، *روابط ایران و روسیه*، تهران: انتشارات ایراس
- شعبانی‌نصر، فریبا، ۱۳۷۶، *اسناد معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول*، جلد هشتم (قسمت اول و دوم)، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه
- طاهراحمدی، محمود، ۱۳۹۳، *تاریخ روابط ایران و اتحاد جماهیر شوروی*، تهران: وزارت امور خارجه

کاتوزیان، محمدعلی، ۱۳۷۷، *اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی*، تهران: مرکز

کیهان، مهدی، [بی تا]، *ده سال کمک اقتصادی و فنی اتحاد شوروی به ایران*، [بی جا]: صلح

لاجوردی، حبیب، ۱۳۸۴، *خاطرات محمد یگانه*، تهران: ثالث
مهدوی، عبدالرضا، ۱۳۷۷، *سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی ۱۳۵۷-۱۳۰۰*، تهران: پیکان

نشریات

روزنامه اطلاعات، سال ۳۹، شماره ۹۸۷۱، ۱۳۴۴/۷/۱۴.

_____، سال ۴۲، شماره ۱۲۰۰۸، ۱۳۴۷/۳/۲۷.

_____، سال ۴۳، شماره ۱۲۰۲۰، ۱۳۴۸/۳/۱۹.

_____، سال ۴۸، شماره ۱۴۹۱۲، ۱۳۵۳/۱۰/۲۲.

روزنامه کیهان، سال ۲۳، شماره ۶۷۲۲، ۱۳۴۴/۱۰/۹.

_____، سال ۲۸، شماره ۸۱۲۴، ۱۳۴۹/۵/۲۶.

مجله تهران اکونومیست، سال ۱۳، شماره ۶۱۸، ۱۳۴۴/۱۰/۱۸.

مجله سالنامه آماری، شماره ۸، ۱۳۵۲.

نشریه شرکت ملی ذوب آهن، ۱۳۴۷.

نشریه ماهانه آموزشگاه حرفه‌ای ذوب آهن اصفهان، شماره ۲۰۱، مهر و آبان ۱۳۵۰.

دفتر شماره ۱۶ کارگران ذوب آهن، موجود در اداره عمومی و کارگزینی ذوب آهن اصفهان، ۱۳۵۷.

دفتر شماره ۱۷ کارگران ذوب آهن، موجود در اداره عمومی و کارگزینی ذوب آهن اصفهان، ۱۳۵۷.

کارنامه شرکت ملی ذوب آهن ایران، ۱۳۵۰.

ماهنامه آهن، شماره ۵ و ۶، ۱۳۵۶.

پایان‌نامه

عباسی ماکرانی، رضا، ۱۳۹۶، *وام‌های دریافتی دوره پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۳۲ش.)*،
کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ.

مخارت کبرای شاهشای ایران
مکو

همکاری شوروی و ایران

تهران ۳۰ ژوئن (تاس)

هیئت اقتصادی شوروی تحت ریاست اسکاچکف رئیس کمیته روابط اقتصادی خارجی شورای وزیران اتحاد شوروی امروز تهران را بصوب شوروی ترک نمود .

هیئت اقتصادی شوروی بمنظور مبادله اسناد مصوب موافقتنامه همکاری اقتصادی و فنی ایران و شوروی که در سیدک هم ژانویه ۱۹۶۶ در مسکو بامضا رسید به ایران مسافرت نمودند .

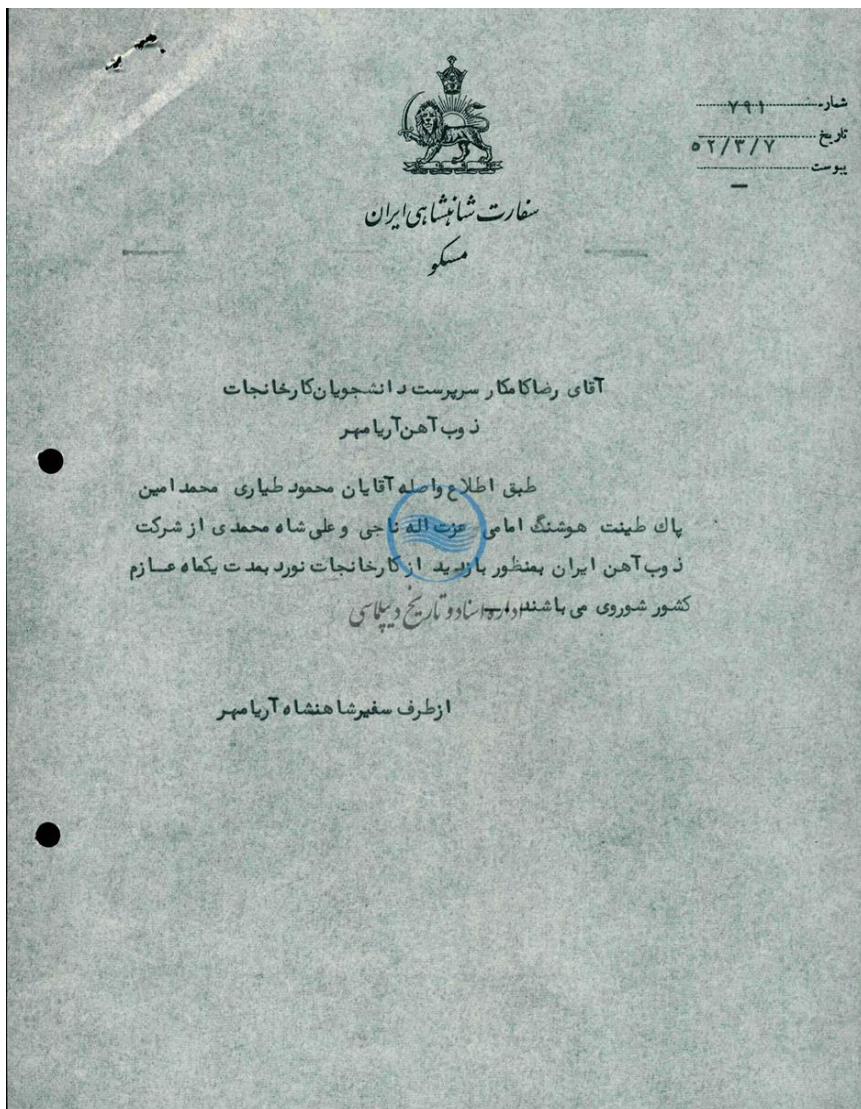
ولادیمیر بیرلسونوز وزیر امور خارجه شوروی در این زمینه چنین اظهار نظر کرده است : کارخانه های ذوب آهن و ماشین سازی براساس موافقتنامه ایران و شوروی با کمک شوروی در ایران احداث خواهند گردید .

مضانایراین کارخانسان شوروی در امر ساختمان شبکه سرتاسری گاز ایران - شرکت خواهند داشت . مبداء این لوله سرتاسری گاز در منطقه نفت خیز جنوبی ایران خواهد بود و از شهرهای اصفهان قم تهران گذشته و بسه لوله گاز شوروی در شهر آستارا در منطقه سرری ایران و شوروی اتصال خواهد یابد . سالانه یازده میلیون متر مکعب گاز از طریق این لوله به شوروی حمل خواهد گشت . ایران از طریق صادر کردن کالاهای خود به شوروی و همچنین از منابع حاصله از فروش گاز هزینه های مربوط به خرید وسائل فنی از شوروی و مخارج عملیات ساختمانی را تامین خواهد نمود .

علینقی عالیبدانی وزیر اقتصاد ایران پس از امضای موافقتنامه مذکور در مسکو اظهار داشت هیچ کشوری که واقعا در راه حصول پیشرفت جد و جهته مینماید نمیتواند بدون صنعت ملی ذوب آهن آمال خود را تامین نماید . نامبرده همچنین خاطر نشان ساخت که کارخانه ذوب آهن جدید تمام احتیاجات کشور را در زمینه فولاد تامین خواهد ساخت و ضمنا

همکاری های اقتصادی ایران و شوروی

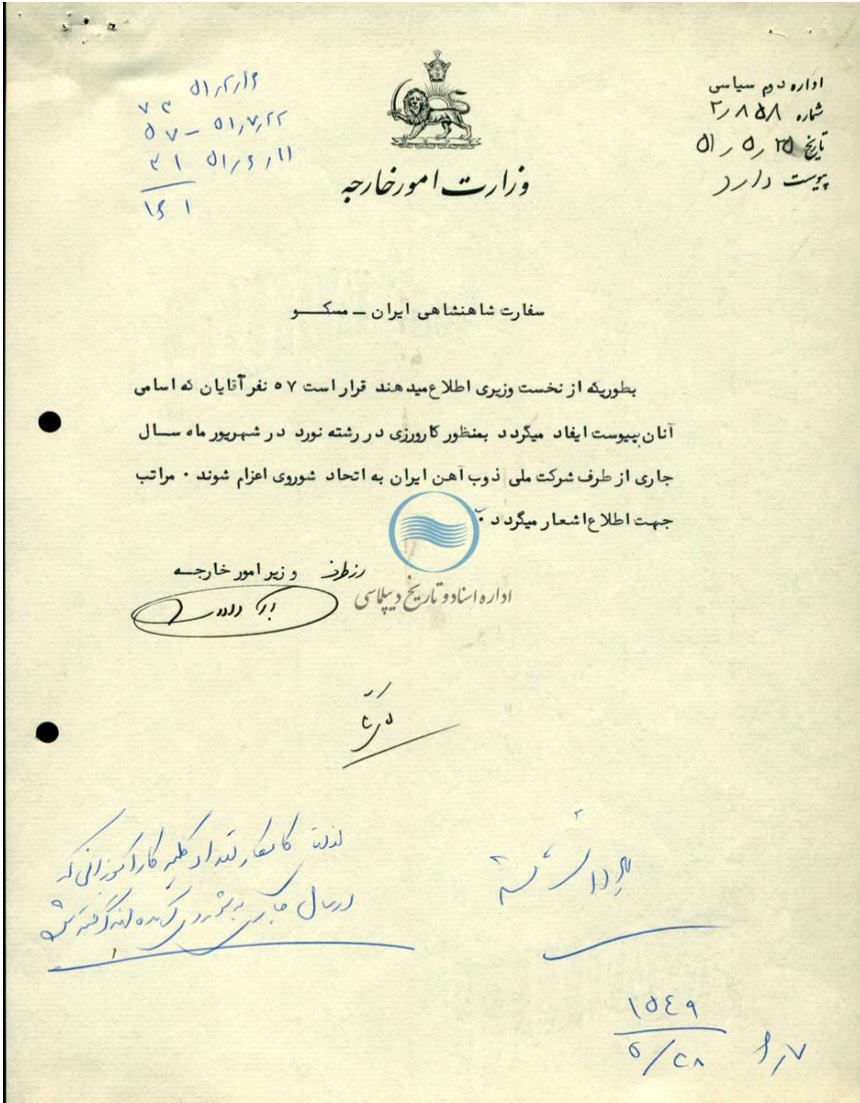
(سند شماره ۱- آرشیو اسناد وزارت امور خارجه)

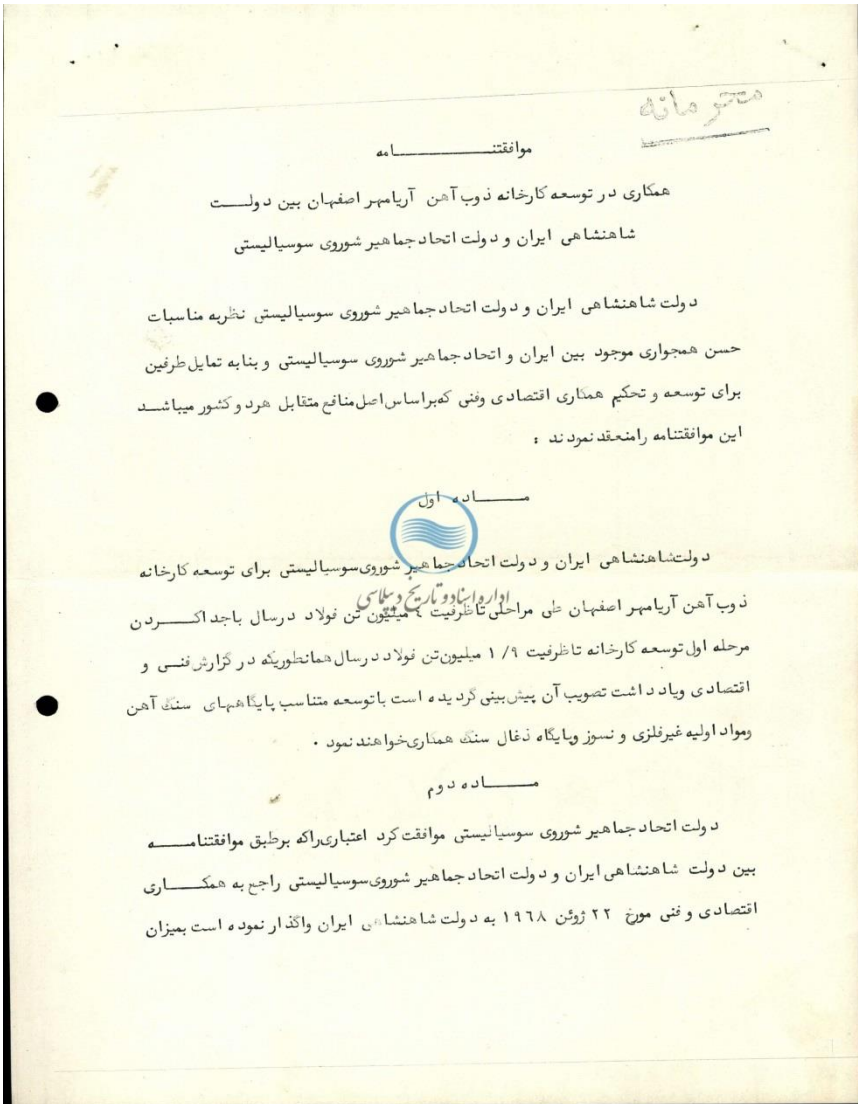
اعزام کارکنان ایرانی شرکت ذوب آهن ایران به شوروی

جهت بازدید از کارخانجات نورد

(سند شماره ۲- آرشیو اسناد وزارت امور خارجه)

اعزام ۵۷ ایرانی به شوروی برای کارورزی در رشته نورد
(سند شماره ۳- آرشیو اسناد وزارت امور خارجه)

موافقتنامه همکاری ایران و شوروی در توسعه کارخانه ذوب آهن اصفهان

(سند شماره ۴ - آرشیو اسناد وزارت امور خارجه)